

ENTREVISTA A RAFAEL VALLS MONTÉS

JUAN CARLOS BEL

Universitat de València

juan.bel@uv.es

<https://orcid.org/0000-0001-7616-9628>

JUAN CARLOS COLOMER RUBIO

Universitat de València

juan.colomer@uv.es

<https://orcid.org/0000-0002-4677-201X>

RESUM

Entrevista al professor Rafael Valls Montés. Catedràtic emèrit de Didàctica de les Ciències Socials de la Universitat de València i un dels majors exponents en l'estudi de la manualística a Europa. Nascut a l'Olleria (València) en 1948, l'entrevista recorre els seus primers anys de formació en el seminari de Montcada, el seu pas per la carrera de Geografia-Història, la seua tasca docent en secundària a Espanya i a Itàlia —on va arribar a ser professor i cap d'estudis del Liceu espanyol Cervantes a Roma— i la seua entrada en la Universitat a finals dels anys 80 en una àrea recentment creada: Didàctica de les Ciències Socials. L'entrevista planteja les principals característiques de la configuració de l'àrea de coneixement a Espanya, la conformació d'una línia d'investigació centrada en els manuals escolars i, finalment, la tasca acadèmica i de gestió dins d'una defensa permanent per la formació epistemològica i disciplinar del professorat.

PARAULES CLAU: Didàctica de les Ciències Socials; manualística; formació del professorat; Didàctica de la Història; Universitat; innovació didàctica.

INTERVIEW WITH RAFAEL VALLS MONTÉS

ABSTRACT

Interview with Professor Rafael Valls Montés. Emeritus Professor of Social Sciences Teaching at the University of Valencia and renowned researcher in the study of school textbooks (“manualistics”) in Europe. Born in L'Olleria (Valencia) in 1948, he talks in the interview of his early years of training in the Moncada seminary (Valencia), his university studies in Geography and History, his experiences in secondary education in Spain and in Italy -where he became a teacher and director of studies at the Spanish Cervantes Lyceum in Rome- and his entry into the University of Valencia in the late 1980s in the newly created area of Social Sciences Education. The interview discusses the main characteristics of knowledge configuration in Spain, the creation of a research line focused on school textbooks and finally, his academic and management work as part of a wider permanent defence of the epistemological and disciplinary training of teachers.

KEYWORDS: Social Sciences Education; textbook studies; teacher training; History Education; University; educational innovation.

REALITZADA: 29/05/2024 | REBUDA: 16/10/2024 | ACCEPTADA: 29/10/2024

Biografia

Rafael Valls Montés és catedràtic emèrit de Didàctica de la Història en el Departament de Didàctica de les Ciències Experimentals i Socials de la Universitat de València. Les seues investigacions s'han dedicat fonamentalment a l'estudi de l'ensenyament de la Història en els nivells educatius preuniversitaris. Entre les seues línies d'investigació destaquen, per una banda, les relacionades amb l'anàlisi dels manuals escolars d'història, en les seues diverses facetes, i la configuració històrica d'aquesta disciplina escolar. Per l'altra, les connectades amb les finalitats de l'ensenyament de la història i la seua relació amb la generació de les identitats col·lectives en les seues diverses dimensions (nacionals, europees, mediterrànies, iberoamericanes i interculturals). Entre les seues aportacions científiques cal destacar *La dimensión europea e intercultural en la enseñanza de las Ciencias Sociales* (2002), *Insegnare la storia contemporanea in Europa* (2005), *Los procesos independentistas iberoamericanos en los manuales de historia* (2005-2007), *Historiografía escolar española: siglos XIX-XXI* (2007), *Enseñanza de la Historia y textos escolares* (2008) i *Historia y memoria escolar: Segunda República, Guerra Civil y dictadura franquista en las aulas, 1938-2008* (2009). Ha dirigit i participat en diferents projectes d'investigació impulsats per distintes institucions espanyoles, europees i iberoamericanes. També ha col·laborat en

Figura 1. Entrevistem a Rafa Valls en la seua biblioteca de manuals escolars

diverses ocasions, a través del Georg-Eckert-Institut de Braunschweig, en les investigacions impulsades pel Consell d'Europa sobre l'ensenyament de la història. Forma part, des de la seua constitució, del grup d'investigadors integrants del projecte MANES dedicat a l'estudi dels manuals escolars espanyols i iberoamericans. Des de 1993 és director de la revista Didàctica de les Ciències Experimentals i Socials, càrrec que ha deixat enguany amb la seua jubilació definitiva.

Aquest últim curs 2023-2024 serà el darrer que faràs classe a la Universitat de València després d'una llarga trajectòria docent. Podries parlar-nos dels teus orígens? Com va ser la teua formació al Seminari de Moncada? Què et va portar a estudiar història a la Universitat?

Vaig néixer el 1948 en una família senzilla a l'Olleria, un poble de la Vall d'Albaida. El meu pare era vidrier, ja que al poble hi havia dues indústries potents, que eren la del vidre i la cistelleria; a banda, també hi havia llauradors i altres oficis, però en un percentatge baix. A la dècada dels 60, el poble no tenia tradició d'estudis i l'escola secundària més propera era a Xàtiva, a la qual no podia accedir. Per això, l'opció natural per als pocs xiquets que estudiaven era entrar al seminari, que era més econòmic que anar a Xàtiva.

Vaig entrar al seminari a l'edat d'11 anys, on la vida era austera però amb un professorat ben format. El rector va captar professors que havien estudiat a l'estranger, cosa que va enriquir la formació. De fet, quan tenia 18 anys, un professor d'art que dirigia l'ermita de Llutxent, Alfons Roig, em va introduir en un ambient erudit molt internacional, atès que l'ermita era visitada per artistes i intel·lectuals com Joan Fuster. Passava algunes temporades allà, especialment durant les festes de Nadal i l'estiu.

Al seminari vaig aprendre especialment disciplina intel·lectual i, la veritat, vaig destacar com a alumne, fins i tot convertint-me en bibliotecari, la qual cosa em va permetre accedir a moltes lectures. A més de teologia, llegia literatura espanyola, així com obres filosòfiques en una biblioteca prou

acceptable. A més, vaig començar a estudiar alemany, encara que en aquells temps no el dominava prou per llegir en aquesta llengua.

Parlant d'Alemanya, quan te'n vas anar i per què? Què destacaries d'aquella etapa?

El tema de l'alemany va sorgir quan un grup de companys del seminari i jo vam ser escollits per estudiar aquesta llengua, que llavors era considerada la llengua del futur. El primer professor que vam tindre era el director del Goethe Institut i a l'estiu assistíem a internats educatius a Alemanya.

Anys després, a Roma, vaig participar en un congrés sobre l'ensenyament de la història en les dictadures feixistes, on vaig conèixer el director del Georg-Eckert-Institut, Falk Pingel. Això va iniciar una col·laboració que va durar fins als anys 2000, durant la qual passava dues o tres setmanes a l'any a l'Eckert, on em tractaven bé.

El cas és que en sortir del seminari amb 22 em vaig trobar al carrer perquè vaig perdre la beca, però el director d'una residència d'estudiants de nova creació on m'allotjava em va oferir feina com a professor particular. Afortunadament, vaig recuperar la beca del seminari els cursos següents i quan vaig acabar la carrera d'història vaig fer oposicions.

De fet, vaig considerar estudiar ensenyament o medicina amb l'objectiu de tenir un treball socialment útil. En aquell moment, l'ensenyament i la història eren essencials per a mi per recuperar la història perduda durant el franquisme. La medicina em semblava més difícil; a més, requeriria sortir del seminari, cosa que no era viable per a mi en aquell moment.

Com recordes els anys de la teua formació a la Facultat? Quina classe de formació vas rebre? Per què vas decidir ser docent?

Vaig fer els dos primers cursos de la carrera d'Història al mateix temps que estudiava teologia al seminari. Ho dic ara amb una mica de vergonya,

però la veritat és que em sentia sobrat, perquè estava molt més preparat que bona part de l'alumnat de la facultat. Jo tenia clar que havia de guanyar-me la vida i, per tant, ser competent.

Pel que fa al professorat, en aquell moment jo era radical en algunes coses, però no prou en altres. No vaig tindre una experiència gaire plaent a la Facultat d'Història i Geografia, intel·lectualment parlant. Era tot molt rutinari i memorístic, gens estimulants tret d'algunes excepcions, clar. Per tant, mai vaig considerar quedar-me a la facultat. A més, en aquell temps els catedràtics eren com gurus: decidien el bé, el mal i tot el que hi havia pel mig. No em sentia a gust amb aquesta situació, no m'agradava que manaren i feren el que volien, en comptes del que jo desitjava. Simplement, no estava per a res.

I clar, volia tenir un espai propi de decisió, i en aquest sentit em va ajudar un company, Alfons Ginés, d'aquesta residència d'estudiants Bartual Moret, que formava part d'un grup de catedràtics joves d'institut. Eren els que van crear el grup Germania 75, que després es transformava cada any. Per exemple, Germania 75 era per a primer de BUP, el grup Garbí per a segon, i així anaven canviant els noms per a fer materials. També hi havia el Grup 13-16, que seguia la mateixa dinàmica de renovació anual. Aquest grup em va ajudar molt, i em van convidar a participar en les seues reunions. Jo tenia molta il·lusió...

Per tant, vas acabar la carrera. Després vas estar fent classes particulars, preparant l'oposició i vas aprovar a la primera...

Sí, vaig tenir l'oportunitat d'anar a l'IES Benlliure, a Torrent o a Port de Sagunt. Aquesta última era una ciutat activa políticament i sindicalment, i no em vaig penedir d'haver-hi estat. L'alumnat era molt reivindicatiu, i el professorat sabia com donar solucions. Hi vaig passar tres anys, durant els quals vaig continuar implicat en grups d'innovació didàctica, treballant sempre amb materials nous. Després dels tres anys, vaig canviar d'institut i vaig anar a la Fonteta de San Luis. Poc després, vaig obtenir plaça a Roma, al Liceu, en un concurs de selecció.

Figura 2. Rafael Valls en l'etapa del Liceu de Roma

Parlem ara de la teua etapa al Liceu de Roma. Quan te'n vas anar i per què? Com va ser la teua estada allà? Què vas aprendre? Et vas plantejar quedar-te? Per què vas tornar?

Me'n vaig anar en 1984 i me'n vaig tornar el 1988. Bé, el Liceu era un centre d'elit, d'alguna manera. Què vull dir amb això? El centre comptava amb uns 400-450 estudiants, des d'infantil fins a acabar el batxillerat, el BUP. Un terç dels alumnes eren fills del personal de les ambaixades espanyoles; altres tants eren fills dels diplomàtics iberoamericans i la resta eren fills de professionals italians. Des del primer moment vaig ser cap d'estudis, cosa que em va agradar molt perquè em permetia tenir un tracte directe amb els alumnes.

Vam fer alguns canvis importants, com introduir l'estudi de tres llengües bàsiques: l'italià, el castellà i l'anglès. I també vam intentar crear un nou Liceu, més gran i més ampli. Vam presentar diversos projectes, però no es van arribar a implementar. Els centres que es van crear, finançats pel Ministeri d'Educació i per Exteriors, eren en molts casos assistencials, dirigits als fills d'immigrants. Entenc que aquesta era una funció important, però també creia que hi havia una altra dimensió que era molt

rellevant: formar hispanistes i la promoció de l'estudi del castellà, que podríem considerar com els estudis hispànics.

Sobre les classes, recordes alguna cosa que feies allà a Roma?

Quan impartia història de l'art els portava sovint al carrer, ja que el Liceu estava situat al Trastevere. Ho recorde com una època molt agradable i plaent. Carai!, i en aquell moment vaig pensar que hauria de fer la tesi. Però em vaig adonar que a Roma, amb totes les activitats que feia, la meua dedicació a la tesi quedava per a després.

Ja et plantejaves fer una tesi?

Tenia moltes ganes de fer coses. De fet, abans ja he comentat que treballava en grups didàctics innovadors. Vaig estar molt agraït per tot el que vaig aprendre amb ells, que va ser molt. Però també volia marcar una línia pròpia d'investigació. Així, si no recorde malament, en 1982 vaig fer la tesina sobre l'ensenyament de la història durant el franquisme (Valls, 1982). Tenia la idea que els historiadors no valoraven prou la didàctica ni els didactes de la història. I, curiosament, això encara és prou present a Itàlia. Aquí crec que vam aconseguir canviar una mica aquesta situació, però va costar. De fet, per a canviar aquesta percepció negativa que tenien els historiadors, havíem de demostrar que nosaltres, els didactes, érem historiadors, és a dir, havíem de demostrar que teníem formació històrica.

Per quin motiu vas decidir fer aquesta tesina sobre l'ensenyament de la història al franquisme?

En els treballs d'innovació pensava que conèixer el passat era una forma interessant i tangible de veure en quines coses eren més continuistes i en quines havien canviat. Però el que volia remarcar, i que crec que avui encara és molt important, és que el franquisme va ser molt poderós. Va marcar l'ensenyament de la història no perquè va crear un nou enfocament, sinó perquè va recuperar tot el tradicionalisme preexistent. Va

actualitzar el conservadorisme catòlic i, fins i tot, les idees d'imperi que hi havia en aquell moment.

Una cosa que he defensat sempre és que conèixer el passat, ja siga a través de la sociogènesi, la història escolar o la història de la disciplina, és fonamental. Allà vaig tenir una batalla, fins i tot dins de la didàctica, ja que estava convençut que s'havia de respectar la historització de la didàctica de la història. Inicialment, es percebia que el que feia jo era història de l'educació; en realitat, el que feia era història de la didàctica de la història. Finalment, vaig aconseguir que s'acceptés aquesta perspectiva, i avui és un fet que es reconeix àmpliament.

La qüestió era dignificar l'estudi de la mateixa disciplina com a forma didàctica. Encara que va costar, avui dia és una realitat assumida, i el nostre departament es considera un referent en aquest àmbit. De fet, hi havia altres grups que també feien coses, com el grup MANES, que es va formar en 1992. Jo ja havia dut a terme moltes investigacions abans, i per això em van demanar ajuda immediatament, ja que destacava com a investigador dels manuals d'història. Ells volien obrir un nou camp d'estudi que resultaria molt fecund en la investigació dels manuals. Els manuals han guanyat molta importància; avui en dia, moltes tesis no se centren necessàriament en els manuals escolars, però els utilitzen en alguna faceta o part de la seua investigació. Això va costar que fora acceptat, i el suport de la història de l'educació ha estat fonamental.

Quan tornes de Roma reprens el doctorat i fas la tesi (Valls, 1990), però la línia és una altra. És el pensament catòlic. A què es deu el canvi?

D'alguna manera, això es deu al fet que era un tema que em preocupava. No sabia si treballar sobre el sindicalisme catòlic o què fer. Em vaig estar pensant sobre la qüestió. Tenia algunes informacions sobre la Dreta Regional Valenciana, un partit que va ser molt important i, fins i tot, modernitzador. A més, vaig aprendre una cosa a Itàlia: les esquerres estudiaven les dretes i les dretes estudiaven les esquerres. Em vaig adonar que aquí no es feia així. Jo em considere una persona d'esquerres, però crec que és possible i necessari estudiar la dreta.

Així que jo havia estat fent ja algunes cosetes mentre era a Roma i havia anat pensant alguna cosa, en algun material, fent algunes lectures, però la decisió la prenc allà i quan torne la perfile. Torne en el 1988 i faig classe a l'institut de Cullera, on vaig estar dos anys.

Passem a la teua etapa a la universitat. Com vas aconseguir la teua plaça? Com era el procés d'accés en eixos anys? Recentment hi ha hagut canvis importants en els processos d'accés a professorat universitari, quina valoració fas entre com era llavors i ara?

Crec recordar que soc associat de Magisteri des de 1989. I aleshores vaig estar només dos anys com a associat perquè no estava disposat a continuar... Ho he dit moltes vegades: admire aquells que es passen vuit anys com a associats. Els admire perquè és una vida força complicada. És a dir, si tu ja estàs donant classes a l'institut, que ja requereix la seua dedicació, a més has de donar classes del que et toca a Magisteri.

Entrar a Magisteri, anecdòticament, va ser dur, perquè era quan encara s'hi podia accedir des de secundària. Bona part dels professors de les escoles de Magisteri tenien reticències, i això era perquè eren conscients que nosaltres estàvem més preparats i que érem més aplicats, amb més coneixements des del punt de vista pràctic, no necessàriament teòric.

I en eixa etapa ja havies llegit la tesi?

Crec que va ser al mateix temps. I després? Bé, en el departament o en l'àrea, era dels pocs que escrivia, i per tant, quan vaig dir "bé, a Europa", em vaig dedicar a conèixer el francès i a treballar amb França, amb Alemanya, com he comentat abans, i amb Itàlia. Fer contactes amb l'Eckert va ser molt important, perquè això em va obrir moltes portes en l'àmbit internacional. Vaig col·laborar en cinc o sis llibres que el Consell d'Europa encomanava a l'Eckert, que eren dirigits per Falk Pingel, del qual ja n'he parlat. Em demanaren que em convertira en el representant espanyol a Espanya o Iberoamèrica. Llavors, quan fan "La imatge d'Europa en els

manuais escolars” (Pingel, 1994) això suposa col·laboracions força continuades. De tant en tant, em fan algun encàrrec més específic, com va ser el de les imatges escolars, que em va costar molt de temps de fer, però que finalment es va publicar en alemany. I bé, inicialment també vaig trobar altres camins, és a dir, publicava en la revista d’ací, en Iber i en altres, però quasi que era l’únic de l’àrea del Departament que ho feia.

A Espanya, els grups més interessants que en aquell moment existien eren els catalans. També hi tenia contacte, i després ja d’altres contactes personals amb Ramón López Facal i d’altres del grup Ires, entre d’altres.

El cas és que em vaig dir:estic bé a l’institut, em trobe a gust. Puc fer-ho bé. Però provem aquesta nova experiència, provem a la universitat, a veure com va. A més, sempre he tingut la premissa que, si bé tinc un lloc segur de treball que m’agrada, que és la càtedra de l’institut, provar la universitat també pot ser una oportunitat. Si hi entres, genial; i si no em tracten bé, me’n torne. És a dir, no era cap obsessió, per a dir-ho d’alguna manera. Va bé, perquè és una altra forma de treballar, ja que ja duia 15 anys com a professor de secundària, així que el terreny ja estava adobat. Provem això, a veure com va...

Tal com comentaven, el sistema d’accés com a professor universitari ha canviat molt. Quina valoració fas d’aquests canvis?

Estic molt d’acord amb l’acreditació, perquè actua com un filtre que impedeix, d’alguna manera, que un catedràtic nomene el seu fill com a catedràtic, per exemple. És a dir, l’endogàmia o el poder universitari, el que sigui, es veuen limitats perquè hi ha un filtre: una comissió, en principi ‘extra partes’, ha d’avaluar i acreditar la persona que ho desitge o que ho demane. Això em sembla positiu i sempre ho he valorat com una faceta favorable, encara que ara han llevat l’acreditació d’ajudant doctor. Però sí que considere que, per a les fases superiors, el manteniment de l’acreditació és una garantia, i pot ser que siga pesada, però si es fa bé, es controla millor.

Passem als aspectes relacionats amb l'ensenyament. Com era la formació de mestres a la Universitat de València? En particular en Didàctica de les Ciències Socials, quina classe de formació s'oferia? En què diries que es diferencia de la que s'ofereix ara? Creus que ha millorat?

No sé si podré parlar amb gran amplitud. Jo sé el que vaig fer... M'assignaren una matèria de geografia econòmica i humana, i estem parlant d'una època en què es donaven especialitats en una titulació de mestre de primària en Ciències Socials. En aquell moment, tractava de connectar-ho tot amb la meua experiència com a docent. Sempre dic que no parle d'infantil perquè és una etapa que desconec, i en primària puc parlar-ne una mica, però en relació amb tota la qüestió didàctica, sí que tractava el vessant de la didàctica aplicada o específica.

En aquell moment els manuals de Didàctica de les Ciències Socials eren purament teòrics, i jo intentava mostrar els materials que havia utilitzat a secundària o com n'havia adaptat alguns d'altres. No tenia una formació teòrica massa aprofundida sobre didàctica general, però sí eixa experiència i materials. El cas és que encara que el títol de la matèria era de geografia econòmica i humana, treballava eixos temes, que eren matèries de segon de BUP, i per tant, triava continguts d'allí. Més tard, quan vaig passar a ser Titular d'Escola Universitària, vaig dedicar més temps a aquesta impostació que he defensat: la importància de les propietats de la disciplina de referència. Cal saber metodologia i epistemologia de la història, la geografia, i la història de l'art, si escau.

Sempre he destacat l'anàlisi del currículum i dels manuals escolars, i feia que els estudiants feren la lectura d'alguns articles, per exemple, el de J. Rüsen de "El libro de texto ideal" (Rüsen, 1997) i altres de Juan Ignacio Pozo, Mikel Asensio i Mario Carretero (Pozo et al., 1989). Això servia perquè exercitaven l'escriptura i l'expressió. Al final, sempre acabava amb una unitat didàctica. Parle de cursos de 9 crèdits que permetien dedicar un mes a això. Era una forma que ells reflexionaren mirant altres manuals i perspectives, i atrevint-se a fer una formulació més profunda sobre el que és una unitat didàctica i un enfocament organitzat i estructurat.

Després, ho elaboraven per escrit i ho exposaven públicament per equips, amb treballs individuals i en grup. Això els motivava, i era molt important perquè desenvolupaven habilitats per a saber-se expressar de forma organitzada.

El més important era que els estudiants tingueren la idea que hem estat parlant abans sobre la historiografia escolar i la sociogènesi escolar, és a dir, que la història no és un fet acabat; la història es modifica, canvia i està sempre en moviment. Les ciències socials també estan en constant evolució, i no hi ha veritats definitives. Era fonamental que tingueren una idea clara del moment actual sobre què és la història, què fa la història, per a què serveix la història i com es relaciona amb l'educació. Aquesta comprensió era molt important.

Ara tot això té moltes dificultats, ja que uns dels canvis que hi ha hagut a la nostra universitat són les assignatures de 4,5 crèdits. Jo estic acostumat a les de 9 crèdits. Aquestes em permetien tenir una marxa continuada, però assossegada, en el sentit que l'alumnat anara progressivament assentant coneixements i assimilant idees i pràctiques clares. Crec que una idea pot ser molt impactant, cridanera i atractiva, però assimilar-la, assumir-la i traure'n conseqüències és un procés més lent.

En els últims anys com a docent t'has centrat a impartir classes al Màster d'Investigació, però en els anys previs -quan gran part de la teua docència es dedicava a la formació de mestres i professors-, quin era el teu objectiu com a professor de didàctica? Amb què t'agradava que es quedaren els estudiants?

Una de les idees fonamentals era que la formació és contínua. La idea és clara: teniu una formació inicial i espere que siga la millor possible, que reflexioneu sobre tot. Entre altres coses, sobre el perquè de les matèries i quina finalitat compleixen. Les matèries no són una cosa que venen de l'Esperit Sant; s'han pensat i repensat per a unes finalitats determinades, en les quals pots estar d'acord o no. Vull dir que, per exemple, a mi que no em diguen que s'ha de fomentar el patriotisme en l'ensenyament de la

història, perquè no hi estic d'acord. Hi ha altres coses de caire social més útils i -personalment- també més adients, que poden aportar-hi més.

Per això, diguem que les ciències socials serveixen per a entendre el passat, el present i el futur. Això és una de les idees de R. Koselleck (1993). Aleshores, el que més m'interessava era que ells veieren que el seu treball podia ser útil, eficaç socialment, etcètera, amb les seues recerques. Si ho interioritzaven bé, això facilitaria la seua vida. És a dir, treballar bé, treballar a gust, treballar amb il·lusió. Jo crec que és un plaer, per a dir-ho d'alguna manera, saber que consideren que els sabers sempre estan oberts i que, per tant, estan actius, i que cal pensar, repensar i contraposar les finalitats que pretenem. Les ciències socials han tingut finalitats molt distintes. Cal saber per què s'ha fet d'una manera o d'una altra, i quina seria la forma més adequada a la societat actual i a les necessitats actuals per a oferir una formació més rica.

Pots parlar-nos un poc del que va suposar impartir l'assignatura Didàctica de la Història en l'extinta Llicenciatura d'Història? Com va sorgir la iniciativa? Quin balanç fas d'eixa formació específica?

Això és molt positiu i tu n'ets testimoni [referint-se a un dels entrevistadors]. Cal recordar que les facultats d'Història, Geografia, Física, Química i Biologia no han mostrat mai gran interès per la didàctica, i el reglament d'educació tampoc no la considerava important. No obstant això, gràcies a la pressió de catedràtics d'institut i de facultat com Carles Furió i Daniel Gil, es va aconseguir introduir classes optatives de didàctica en Física i Química, així com en Biologia. Nosaltres, seguint el seu exemple, vam gestionar la inclusió de la Didàctica de la Història i la Geografia. Tot i que eren matèries optatives i introductòries, van proporcionar a l'alumnat eines per a ensenyar i conèixer tècniques educatives i estructures.

Els alumnes havien de desenvolupar una unitat didàctica que presentarien a classe, fet que va resultar molt enriquidor. Ara bé, amb la creació del Màster de Secundària (MAES), es van eliminar aquestes opcions,

cosa que considere una aberració. Això va demostrar la falta d'interès del rectorat per l'educació, ja que no es va aconseguir combinar la formació en la mateixa disciplina amb les necessitats educatives específiques. Aquesta combinació és fonamental, ja que almenys una matèria de 9 crèdits pot oferir una primera iniciació. Aquesta iniciativa va ser un gran pas endavant, però només va durar entre 4 i 5 anys abans de ser substituïda pel MAES.

La connexió amb les facultats de referència és important. Apropar-nos-hi seria molt positiu, però ens trobem amb dificultats. Les facultats de referència se centren principalment en l'àmbit universitari i en tasques de divulgació, però a més, han perdut figures com J. Fontana, que impulsaven aquesta activitat.

D'altra banda, pel que fa a la relació entre els departaments de didàctica amb el sistema educatiu obligatori en eixa relació entre les facultats, entre els instituts, les escoles... Què consideres que es poden aportar uns als altres?

Crec que ara ja hi ha pràctiques distintes. No en soc cap exemple, ni un bon exemple. Vull dir que això no ho he fet massa bé, però considere que ara és important tenir-ho en compte. Ara pràcticament el professorat entra a la universitat sense pràctica, ja siga en primària, infantil o secundària. Això és un defecte. Preferisc que la gent tinga més experiència, crec que és millor. Quin altre camí d'aproximació existeix? Jo crec que el pràcticum. El pràcticum pot permetre que el professorat de didàctiques aplicades connecte bé amb l'alumnat, per descomptat, però també amb els docents, la qual cosa li dona valor. Per exemple, valore que la missió que ha fet Xosé Manuel Souto és millor. Li tinc molt d'afecte, per descomptat, però també respecte. Ell sí que ha aconseguit, diguem-ne, valorar aquestes coses. Ara, però, hi ha una certa renovació, per dir-ho d'alguna manera, de Gea-Clío. M'alegra molt perquè em vaig trobar sense referents quan els meus companys de secundària i alguns de primària es jubilaren, i em vaig quedar sense relleu. Vosaltres ho heu fet millor.

Si fas memòria, per què diries que et vas interessar per a analitzar els manuals escolars? Per altra banda, sovint destagues la contribució de dos historiadors, Rösen i Koselleck, per com les seues idees es poden traslladar a la didàctica... Què creus que han aportat a la didàctica de la història?

Crec que els manuals escolars són una font fonamental per a entendre l'ensenyament de la història i que ens permeten reflexionar sobre canvis i permanències, avanços i retrocessos, així com sobre les diverses finalitats d'aquest ensenyament. Com a historiador, penso que el passat pot il·luminar el present i projectar el futur, tal com proposa Koselleck (1993).

Fa anys vaig observar que els manuals estaven poc estudiats i em considere un pioner en aquest àmbit, ja que els del projecte MANES van aprofitar aquesta línia d'investigació que ja s'havia iniciat a Europa, com a l'Eckert i al Projecte Emmanuel. La meua recerca busca les connexions entre historiadors i la didàctica i defensa que l'estudi de l'ensenyament de la història és essencial en la didàctica.

Segons Rösen (1990), els estudis històrics es divideixen en tres parts: els fonaments epistemològics i lògics del coneixement històric, els

Figura 3. L'entrevistat consulta un dels manuals de la seua biblioteca

estudis de casos (com la Revolució Francesa o qualsevol tema concret) i la didàctica, que és integrant de la història. La història ha de ser comunicada i ensenyada, i per això el meu interès en Rüsen i Koselleck és tan rellevant.

Per tant, vaig observar que hi havia materials i fonts que pràcticament no s'havien utilitzat, ja que els manuals sovint es menyspreaven. En molts llocs es desfeien dels manuals escolars, els tiraven, així que vaig decidir crear una biblioteca de manuals. Em vaig inspirar en els models francès i alemany, tot i que aquest últim era menys conegut en aquell moment.

Ara que menciones la teua biblioteca, com l'has fet? Com l'has anat completant al llarg dels anys?

Això va començar a partir de les dificultats que vaig tenir en 1982 per aconseguir un volum apreciable de manuals del primer franquisme. Inicialment, vaig pensar a crear una biblioteca *urbi et orbi*, és a dir, a reunir manuals de totes les temàtiques. Però aviat em vaig adonar que no tenia sentit i vaig decidir centrar-me en els d'història, incloent-hi també els de geografia quan anaven junts.

Així que em vaig acostumar a fer-ho, i ara explicaré per què. Els manuals, sobretot els de secundària, solien ser molt provincials, ja que eren elaborats pels catedràtics d'institut, que els imposaven a les seues zones de control, principalment als instituts provincials.

Em vaig adonar que podia trobar materials nous o variats en les llibreries de vell de les diverses províncies o capitals. Quan assistia a congressos, aprofitava sempre el migdia lliure per a visitar-ne una o dues. Sempre trobava coses que no es venien aquí. Si eren de Bilbao, les trobava a Bilbao o a la rodalia; si eren de Barcelona, igual; i el mateix amb Andalusia. Així, vaig començar a recopilar materials dels valencians i d'altres.

Aquesta biblioteca m'ha agradat molt, ha estat un instrument de treball valuós. Amb el temps, em vaig convertir en colleccionista, i si bé això comporta una despesa, he conegut el món de les llibreries de vell, que després es van transformar en antiquaris, on els preus han canviat molt.

I en el sentit del tema dels llibres i l'anàlisi de llibres de text, com se't va ocórrer plantejar una investigació com la de *Historiografía escolar española* (2007)? Com va ser el procés d'elaborar eixa investigació i el llibre?

Aquest llibre bàsicament és totalment refet i conté molts articles des de diferents perspectives que he escrit al llarg del temps. Com que el projecte MANES estava en marxa i publicava encara algunes coses, vaig oferir la meua contribució amb molt de gust. L'interès era gran, i em va servir per recopilar el que havia fet. L'atreuiment potser va ser el de plantejar la historiografia dins de la historiografia. Sobre aquest concepte, ho vaig consultar en el tribunal de tesi doctoral de Pilar Maestro, del qual en formava part, juntament amb Josep Fontana i José María Jover. Vaig dir a Jover que pensava fer una cosa i la voldria anomenar 'historiografía escolar'. Ell em va respondre que li semblava bé, i si Jover ho deia, doncs jo ho acceptava. No m'han fet massa crítiques al respecte. Crec que és una historiografía escolar, que no és la mateixa que la historiografía acadèmica.

Sobre el contingut com a tal, les reflexions inicials i finals del llibre són completament noves. I sobretot, el treball que hi ha a l'interior em va costar molt, però crec que és molt útil. Els annexos són crucials si la gent sap utilitzar-los, ja que mostren un inventari exhaustiu dels manuals publicats a Espanya des de 1800 a 1970. He hagut de treballar molt en això i n'estic orgullós. Fins i tot Raimundo Cuesta deia sobre els annexos que "només per això el llibre ja val la pena".

I la idea com a tal de fer aquest recorregut des del segle XIX?

He escrit la història dels manuals, començant pels inicials dels jesuïtes del segle XVIII. Ara bé, si es reediten fins el 1950 com a mínim, crec que és fonamental no retrocedir al Renaixement, perquè llavors eren cartilles i coses d'aquest tipus. Així que, d'alguna manera, he seguit el camí que gairebé tots hem fet. La difusió dels manuals comença realment a partir de la Llei Moyano, que és quan s'institucionalitzen els graus educatius.

M'interessava sempre tenir una visió transhistòrica i polièdrica de la història, que crec que és fonamental.

I també entenc que el que comentaves abans d'aquesta visió històrica de la didàctica i d'historitzar la mateixa disciplina...

Sí, de fet tinc una bona col·lecció de manuals d'ensenyament, de Didàctica de la Història i de les Ciències Socials. Hi ha uns 40 o 50 exemplars que he tingut, alguns dels quals m'he llegit per pura curiositat. No obstant això, no pense fer cap treball més d'aquest tipus, tot i que estaria bé fer-ho. En eixe sentit m'interessaria explorar com ha canviat la didàctica i les preguntes que queden pendents. És a dir, aquest canvi a les facultats de magisteri, que ara s'han convertit en centres d'investigació molt més potents. L'abandó de la investigació que hi havia a magisteri s'ha equilibrat respecte a altres facultats, i, de vegades, m'atreviria a dir que són fins i tot més importants.

Una cosa que hem comentat en alguna ocasió és el fet que, encara que fa més de sis dècades que investigues i treballes en didàctica, continues estant molt al dia. Quan apareix alguna novetat, intentes llegir-la i encara tens ganes de fer-ho, mentre que qualsevol altre ja podria avorrir-se...

L'únic que passa és que ara em sent sobrepassat. Quan era més jove, tenia la sensació, no sé si conscientment, de controlar gairebé tot el que es publicava, excepte possiblement el món americà i l'anglès, que em presentaven dificultats. Controlava més o menys el que estava fent-se a Europa occidental, per a dir-ho d'alguna manera. Ara, en canvi, em sent aclaparat perquè hi ha tantes coses que desconec. Estic interessat en això i vull estar al dia el màxim possible, però ja no considere que tinga un control tan estricte sobre la producció.

Quins creus que són els avanços més importants que s'han fet en les últimes dècades en les investigacions sobre manuals de geografia i història? Quins aspectes creus que no s'han investigat o que no s'han investigat suficient?

Hi ha diverses línies d'estudi. Primer, els estudis sobre els usos reals dels manuals, com ha fet Nicolás Martínez Valcárcel a Múrcia de manera molt encertada (Martínez-Valcárcel i Alarcón-Hernández, 2016). També hi ha una qüestió pendent que hem d'explorar: els efectes reals dels manuals i de l'ensenyament de la història en l'alumnat. Necessitem mesurar com perceben la història els estudiants de secundària i primària. Hi ha estudis parcials, però cal ampliar-los per a entendre millor com entra i surt l'alumne en els cicles escolars, i quins han estat els resultats reals de l'ensenyament.

És important saber si millorem l'ensenyament i si és més eficaç i eficient. Hem de testimoniar els resultats de la manera més viable, siga a través del raonament històric o del coneixement més positivista. Un exemple és el test PISA, que indica que els alumnes espanyols memoritzen bé però apliquen malament. Això també passa en història i ciències socials, en què volem que les matèries siguin útils i aplicables a la vida quotidiana.

Cal avançar en diverses línies, com ara la imatge de les dones i la seua marginació, així com la llegibilitat dels manuals per a adequar-se al llenguatge de l'alumnat. També és important considerar el grau de complexitat de les preguntes, tal com ha fet Jorge Sáiz (2011). En resum, hem de mesurar les aportacions a la formació de l'alumnat i la seua aplicabilitat als ensenyaments que impartim.

En relació amb això, com va ser la teua experiència com a autor de llibres de text?

Tinc dues experiències en aquest aspecte. La primera és amb els llibres inicials, especialment els de Garbí, que intentaven oferir un ensenyament diferent i actiu. Vèiem la necessitat d'introduir textos i imatges més interessants, així com preguntes millor treballades en els manuals.

En aquest context, ens sentíem lliures per a fer el que consideràvem oportú.

La segona experiència és amb l'editorial Santillana, que em va sorprendre molt. Després de completar el treball van canviar significativament unes 60 pàgines del text que havia escrit en col·laboració amb altres autors. L'editorial no estava convençuda amb el que havíem escrit, i vaig pensar que, si havia escrit un manual per a un públic ampli, era important mantenir la meua visió original. Més tard, vaig rebre sol·licituds per a noves col·laboracions, però vaig decidir no participar-hi, ja que no volia que alteressin el meu treball. Si modifiquen el contingut sense permís, no vull involucrar-m'hi.

Quin futur veus als llibres de text?

Crec que els manuals tenen futur. Fa almenys 20 o 25 anys que se'ns diu que els llibres de text en paper s'acabaran, però l'ús dels manuals encara es manté. El nombre d'exemplars es redueix, però aquesta situació es deu principalment a la disminució de la població escolar i a les tirades més curtes. Els materials escolars en línia serveixen, sobretot, com a reforç, ja que hi ha continguts que no es troben als manuals de paper. No obstant això, la tradició del paper continua ben arrelada, tant entre els docents com entre els pares, que volen poder controlar el que llegeixen els seus fills.

És cert que poden queixar-se del preu dels manuals, però el llibre de text té una història molt antiga i té un substrat profund. Els manuals en paper permeten a l'alumne subratllar, anotar i fer servir el material com considere. A més, el canvi al format electrònic no suposa una gran diferència; el manual electrònic simplement conté més materials, ja que es permet incloure més contingut.

Què opines de no utilitzar el llibre?

És una pregunta difícil: què vol dir treballar sense manual? Significa que cal crear els materials tu mateix o en grup, ja que fer-ho individualment

és complicat. En grup, encara que costa temps, és possible, i és una forma de no dependre d'un únic manual.

Els docents solen utilitzar manuals com a referència, però els complementen amb altres recursos, com pel·lícules o materials diversos. En general, el manual escolar és el referent principal en la majoria dels estudis sobre l'ús dels materials didàctics, que mostren que un 75-80% de l'ús és gairebé exclusivament del manual, amb complements. Encara hi ha molts docents que utilitzen els manuals a classe. Les formes d'ús dels manuals poden ser diverses, però la seua presència a les aules és innegable.

Per a tu un mal manual és...?

S'ha dit que un mal manual pot ser beneficiat per un bon docent. Avui en dia, no sé si algú s'atreveix a fer un mal manual. Les editorials investiguen molt sobre el producte que treuen al mercat. Si el producte és dolent, no funcionarà bé; en canvi, si és millor o més actualitzat, funcionarà millor. Els manuals poden reflectir petites tendències ideològiques o enfocaments diferents, prestant més atenció a uns temes que a altres. Tot i això, actualment els manuals solen ser políticament correctes perquè han de satisfer un professorat divers, amb opinions més o menys conservadores. Això crea un equilibri complex en la seua elaboració.

Pel que fa a l'àrea de coneixement, com era l'àrea de Didàctica de les Ciències Socials els primers anys? Com descriuries la trajectòria que ha seguit l'àrea durant aquests anys? Com veus l'àrea a Espanya en l'actualitat?

Podria parlar de la Facultat o de l'Escola de Magisteri. La docència era tradicional però acceptable, mentre que la investigació era deficient, ja que existia una consciència implícita que la prioritat era ensenyar, no investigar. Aquesta dinàmica va començar a canviar en els anys 80 i 90; també a l'associació AUPDCS de la nostra àrea, en què només una part escrivia

i, per tant, les actes dels congressos eren valorades com a vehicles per a fomentar la producció acadèmica.

La majoria dels membres venien d'antigues escoles de magisteri amb poc enfocament en la recerca, però ara la situació ha millorat significativament. Universitats com les de Múrcia i les de Catalunya han anat desenvolupant línies d'investigació més visibles. Actualment, poques facultats no tenen línies d'investigació, i llocs com Valladolid han destacat amb grups consistents que han augmentat tant el volum com la qualitat de la producció acadèmica, tal com demostren les tesis defensades recentment.

I respecte a l'actualitat, veig l'àrea en bones mans, especialment amb la nova generació de joves. Tenen la responsabilitat d'inventar nous camins i aprofundir en diversos temes. A més, observe que estan més preparats i amb més ganes d'actuar, expressar-se i significar-se.

Tornant als teus referents teòrics, en alguna ocasió has dit que Sociogénesis de una disciplina escolar (Pomares Corredor, 1997), de Raimundo Cuesta, és l'obra que t'hauria agradat escriure, ja que admires eixe treball. Què en destacaries del llibre? Per què consideres que és tan excepcional?

Arribar a aquest treball va ser natural per a mi, ja que coneixia Raimundo Cuesta des de feia anys i sabia cap a on anava. Ell em va demanar llibres de la meua biblioteca que no es trobaven ni a Salamanca ni a Madrid, i sempre he tingut un respecte mutu amb els del grup Fedicaria, malgrat algunes crítiques. Valoro molt la seua obra, especialment *Sociogénesis*, que la considere un salt qualitatiu en la història de l'educació. En tinc un exemplar, dedicat per ell, d'un congrés a Sevilla, i eixe treball destaca la seua capacitat per a estructurar fonts visibles i invisibles. Va aconseguir fer una anàlisi profunda més enllà dels manuals escolars, aportant una nova perspectiva sobre la disciplina escolar. En canvi, el llibre *Clío, en las aulas* (Cuesta, 1998) no m'agrada tant, ja que el considero més ideològic i menys documentat. Crec que els crítics de l'acadèmia, incloent-hi els

didàctics, han faltat al respecte als qui treballen en aquest camp i no n'han reconegut les virtuts.

Fa poc has deixat la direcció de la revista *Didáctica de las Ciencias Experimentales y Sociales* que dirigies des de 1993. Com va ser la fundació de la revista? Com n'has vist l'evolució? Quins reptes creus que té de cara al futur?

Pense que la revista es va crear un any abans que jo entrés com a professor associat, cap al 1989. Abans va ser dirigida per Josep Montesinos i, anteriorment, per Javier García. La revista va néixer amb poques pretensions, però va esdevenir un vehicle important per a facilitar que la gent escrivís i publicués, ja que no hi havia límits per a articles interns del departament de Magisteri. Vaig intentar millorar la revista durant el meu mandat, que va coincidir amb l'arribada de David Parra, fet que va resultar magnífic. Avui en dia, la revista és infinitament millor i té moltíssima més difusió.

Bé, ja anem acabant l'entrevista i volíem preguntar-te: ser professor t'ha canviat la vida? Com? Què t'ha aportat?

Marca totalment. Sí, l'ensenyament i jo som la mateixa persona, per a dir-ho d'alguna manera. Ha estat una dedicació intensa i molt gratificant, i m'ho he passat bé. Ser docent implica que no seré ric, però no ho he pretès mai. El meu treball té un contacte directe amb els alumnes, i això és molt positiu. Abans pensava que feia un treball socialment útil, cosa que és complicada. He parlat amb Xosé Manuel Souto sobre aquestes reflexions de majors. Crec que és una feina que aporta valor social, i a més, m'ha agradat llegir, estudiar i ser reconegut. Si fas un treball que es valora, et permet guanyar-te la vida de manera satisfactòria. Les ganes de donar classe són una cosa que mai m'han abandonat. Amb el temps, m'he cansat més, però sempre entre a classe amb il·lusió.

Quins consells donaries a una persona de 18 anys que es planteja formar-se i dedicar-se a la docència? I a un docent que és professor de secundària o primària i que vol investigar en didàctica?

No sé si puc aportar moltes més coses, però crec que és essencial intensificar la seua preparació. És important mostrar interès en aquestes qüestions, com en moltes altres que no són professionals. Cal estimar la professió. Des de la preparació inicial, cal dedicar-hi moltes ganes i continuar amb la formació contínua. No s'ha de pensar que en un moment determinat ja s'ha adquirit tot el potencial possible; és un procés obert i vital. Això ajuda a autoestimar-se i a sentir-se més còmode amb un mateix i amb la feina, fent-la menys pesada i més agradable.

Respecte a investigar en didàctica, crec que és un estímulo, sempre ho és, però cal saber mesurar els temps i les formes. Per a aprofitar-ho, no és qüestió de jugar-se la vida o de perdre-la. Per això sempre dic que és molt difícil fer un treball d'innovació sense un grup; siga un docent de primària o secundària, és indiferent. Es tracta de trobar punts en comú amb altres i temes que interessin. No hi ha res millor que fer allò que et genera curiositat. Vas obrint un camí d'elaboració personal i social sobre el que consideres pertinent, i això és estimulante perquè et manté més viu. La qüestió fonamental és que el tema t'ha d'interessar. Si t'interessa, ja tens un potencial important, així com ganes i desig de fer-ho.

Bibliografia

- Cuesta, R. (1997). *Sociogénesis de una disciplina escolar: la historia*. Pomares Corredor.
- Cuesta, R. (1998). *Clío en las aulas: la enseñanza de la Historia en España entre reformas, ilusiones y rutinas*. Akal.
- Koselleck, R. (1993). *Futuro pasado: para una semántica de los tiempos históricos*. Paidós.
- Martínez-Valcárcel, N., i Alarcón-Hernández, M. D. (2016). *La utilización del libro de texto de Historia de España dentro y fuera del aula: alumnos, manuales, huella, interpretación y contexto*. Diego Marín Editores.

- Pingel, F. (coord.) (1994). *Immagine dell'Europa nei manuali scolastici*. Edizioni della Fondazione G. Agnelli.
- Pozo, J. I., Asensio, M., i Carretero, M. (1989). Modelos de aprendizaje-enseñanza de la Historia. Dins M. Carretero, J. I. Pozo, i M. Asensio (coords.), *La enseñanza de las ciencias sociales* (p. 211-240). Visor.
- Rüsen, J. (1990). *Zeit und Sinn: Strategien historischen Denkens*. Fischer.
- Rüsen, J. (1997). El libro de texto ideal. *Iber: Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia*, 12, 79-94.
- Sáiz, J. (2011). Actividades de libros de texto de Historia, competencias básicas y destrezas cognitivas, una difícil relación: análisis de manuales de 1º y 2º de ESO. *Didáctica de las Ciencias Experimentales y Sociales*, 25, 37-64.
- Valls, R. (1982). *La interpretación de la historia de España en el franquismo (Plan de Bachillerato, 1938-1953)*. [Tesina] Universitat de València.
- Valls, R. (1990). *La derecha regional valenciana. Burguesía y catolicismo en el País Valenciano (1930-1936)*. [Tesi doctoral] Universitat de València.
- Valls, R. (2007). *Historiografía escolar española: siglos XIX-XXI*. UNED.